

PROCES DECYZYJNY NA PRZYKŁADZIE PRZESTĘPCZOŚCI PRZECIWKO MIENIU. ANALIZA JAKOŚCIOWA WYWIADÓW POGŁĘBIONYCH¹

Agnieszka Tajak-Bobek

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków

E-mail: agnieszka.tajak-bobek@up.krakow.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8352-1367>

ABSTRAKT

Cel. Celem artykułu jest prezentacja analizy procesu podejmowania decyzji przestępczej w grupie osób, które popełniły przestępstwa przeciwko mieniu. Przedmiotem badań była analiza postrzegania przez sprawców swoich własnych decyzji przestępczych oraz swojej roli w tym procesie.

Metody. W badaniach wykonano jakościową analizę wywiadów narracyjnych, które zostały przeprowadzone w polskich zakładach karnych na grupie 45 osób pierwszy raz skazanych oraz recydywistów penitencjarnych, którzy popełnili przestępstwa kradzieży, kradzieży z włamaniem oraz rozboju. Model teoretyczny badań wpisuje się w nurt postrzegania przestępcy jako osoby racjonalnej, ale również ograniczonej poznawczo.

Wyniki. Model podejmowania decyzji przestępczych różni się w zależności od rodzaju popełnionego czynu karalnego. Mimo tego można wyróżnić 3 etapy tego procesu na które to składają się czynności przeddecyzyjne, czynności centralne i czynności postdecyzyjne. Na każdym etapie decyzyjnym występują różne zniekształcenia poznawcze.

Wnioski. Nie ma jednego uniwersalnego modelu decyzyjnego dla wszystkich sprawców przestępstw przeciwko mieniu. Na każdym etapie procesu decyzyjnego pojawiają się u sprawców przestępstw zniekształcenia poznawcze, które zaburzają racjonalne decyzje i tym samym ułatwiają łamanie prawa.

Wartość poznawcza. Prezentowane wyniki badań uzupełniają znaczne braki w literaturze, szczególnie polskiej. Badania pozwoliły zidentyfikować i opisać czynniki związane z popełnianiem przestępstw, które to są ważne z punktu widzenia oddziaływań resocjalizacyjnych.

Słowa kluczowe: proces decyzyjny, przestępczość przeciwko mieniu, badania jakościowe, narracje, zniekształcenia poznawcze

1 Prezentowane wyniki badań są częścią szerszych badań jakie zostały przeprowadzone w ramach pracy doktorskiej pt. *Charakterystyka i uwarunkowania procesu podejmowania decyzji przestępczej. Znaczenie dla oddziaływań resocjalizacyjnych.*

The decision-making process on the basis of property crime. Qualitative analysis of in-depth interviews

ABSTRACT

Aim. The aim of the article is to present an analysis of the criminal decision-making process in a group of people who have committed property crimes. The research subject was to analyse how perpetrators perceive their criminal decisions and their own role in this process.

Methods. The research was conducted in the form of a qualitative analysis of narrative interviews performed in Polish prisons on a group composed of 45 first-time offenders and recidivists who had committed theft, burglary and robbery. The theoretical research model complies with the paradigm of a criminal being treated as a rational, but simultaneously cognitively limited person.

Results. The criminal decision-making process differs depending on the type of crime committed. Despite this, the process can be divided into three stages: pre-decision activities, central activities and post-decision activities. Different cognitive distortions appear at each decision-making stage.

Conclusions. There is no universal decision-making model for all property crime perpetrators. Criminals experience cognitive distortions that interfere with rational decisions (which in effect, facilitate breaking the law) at each stage of the decision-making process.

Research value. The research results presented fill in significant gaps in the literature on the subject, in particular Polish. The research has made it possible to identify and describe factors correlated with committing crimes, which are important from the perspective of rehabilitation activities.

Key words: decision-making process, property crime, qualitative research, narratives, cognitive distortions

WPROWADZENIE

Każdy człowiek w swoim życiu w ciągu jednego dnia podejmuje wiele decyzji o różnym stopniu złożoności. Wiedza na temat procesów decyzyjnych jest zróżnicowana i złożona, dlatego też decyzja stanowi przedmiot analiz wielu dyscyplin naukowych. Dzięki poznaniu procesów decyzyjnych, jakie zachodzą w przypadku popełniania przestępstwa, możliwe jest lepsze poznanie tego, w jaki sposób sprawcy postrzegają swoją rzeczywistość przestępczą. Wiedza na temat procesu podejmowania decyzji przestępczej dostarcza wielu informacji w tym tych, które dotyczą zniekształceń poznawczych, będących czynnikiem ułatwiającym łamanie prawa.

Przestępczość przeciwko mieniu to najstarsza i najczęściej występująca forma zachowań dewiacyjnych, której istota sprowadza się do wyrządzenia swojej ofierze szkody majątkowej. Większość z tych przestępstw ma charakter materialny i umyślny, co oznacza, że przeważnie sprawca świadomie łamie prawo (Zawłocki, 2011). Obecnie kradzieże stanowią największą liczbę popełnianych przestępstw przeciwko mieniu, a jego sprawcy to przeważnie mężczyźni o podstawowym wy-

kształceniu, których wiek w porównaniu do lat wcześniejszych regularnie wzrasta (Klimczak, 2019).

Umiejętność podejmowania decyzji jest ważna z punktu widzenia dostosowania się człowieka do funkcjonowania w społeczeństwie. Na przebieg procesu decyzyjnego mają wpływ czynniki zarówno poznawcze, jak i emocjonalne czy motywacyjne. Ważne są również doświadczenia oraz wiedza jaką człowiek zdobywa w ciągu swojego życia (Strelau, Doliński, 2011; Schneider, Chanteau, 2003; Nęcka, i in., 2013). Dzięki zaangażowanym w proces decyzyjny operacjom myślowym, możliwa jest ocena sytuacji decyzyjnej i tym samym wybór wariantu, który w uznaniu decydenta jest najlepszy (Bolesta-Kukułka, 2000). Procesy poznawcze, które biorą udział w procesie decyzyjnym mogą być zmniejszone przez szereg czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Teoria perspektywy Daniela Kahnemana i Amosa Tversky'ego (1979) obecnie jest najbardziej liczącą się koncepcją wyjaśniającą podejmowane przez człowieka decyzje. Autorzy opisali w niej szereg nieracjonalnych zachowań i błędów poznawczych uznając, że ludzkie procesy myślenia i podejmowania decyzji obarczone są licznymi zaburzeniami poznawczymi. Istnieją również teorie decyzji racjonalnych, gdzie autorzy odwołują się do koncepcji decydenta, który zdolny jest wybrać opcję najlepszą z dostępnych alternatyw (von Neuman, Morgenstern, 1944; Edwards, 1953).

Podobnie jest w przypadku popełnianych decyzji przestępczych. Pojawiają się koncepcje, które opisują przestępcę jako osobę w pełni racjonalną, świadomie podejmującą swoje decyzje, kalkulującą zyski i straty (Becker, 1968, 1976, 1990). Ponadto są również teorie, które wskazują na ograniczenia poznawcze sprawców przestępstw (Walters, 1990; Katz, 1988).

PROCES DECYZYJNY W UJĘCIU POZNAWCZYM

Psychologia poznawcza prezentuje wiele teorii, które osobowość człowieka opisują w kategoriach systemu informacyjnego, systemu zmiennych i różnych procesów. Zachowanie człowieka w tej koncepcji jest uzależnione od postrzegania i interpretowania przez niego samego siebie, innych ludzi oraz swoich relacji z światem zewnętrznym. Psychologia poznawcza opisuje zachowania jednostki ludzkiej wraz z szeregiem uwarunkowań tego procesu. Stawia sobie za zadanie analizę i opis procesów poznawczych oraz ich związku z ludzkim zachowaniem (Nęcka i in., 2013; Strelau, Doliński, 2011). W ostatnim czasie coraz większą popularność zyskują badania neuropsychologów, które analizują relacje, jakie zachodzą pomiędzy mózgiem a procesami poznawczymi (Maruszewski, 2001).

Poznanie, które jest bezpośrednio związane z procesem decyzyjnym człowieka, definiuje się jako „zdolność człowieka i innych gatunków do odbioru informacji z otoczenia oraz przetwarzania ich w celu skutecznej kontroli własnego działania, a także lepszego przystosowania się do warunków w środowisku” (Nęcka i in., 2013, s. 22). W psychologii poznawczej zakłada się, że docierające do umysłu człowieka informacje podlegają selekcji, z racji ograniczeń pamięciowych. Strategie przetwarzania informacji są kontrolowane przez świadomość, przy czym część z nich może mieć charakter nieintencjonalny. Ponadto system poznawczy

ma charakter wielopoziomowy a kontekst sytuacyjny wpływa na przetwarzanie informacji i podejmowanie decyzji (Maruszewski, 2001). Ludzkie poznanie jest ograniczone, przez co człowiek ma skłonności do stosowania heurystyk, uproszczonych schematów i innych sposobów, które spływają rzeczywistość (Nęcka i in., 2013).

Uwaga, będąca w centrum zainteresowania psychologii poznawczej, jest definiowana jako system, który odpowiada za selekcje informacji oraz zapobieganie nieprzyjemnym skutkom przeciążenia systemu poznawczego przez zbyt dużą ilość danych (Nęcka i in., 2013, s. 178). Cechy uwagi sprowadzają się do takich kategorii jak: skupienie, wybiórczość, zakres, przerzutność, wzbudzanie uwagi i podzielność (Maruszewski, 2001; Francuz, 2000). Jedną z najważniejszych cech uwagi jest selektywność, która związana jest z przetwarzaniem informacji. Uwaga jest skierowana na wybrane przedmioty, zjawiska, osoby z pominięciem innych czynników, mniej istotnych z punktu widzenia potrzeb danej jednostki. Sелеktywność uwagi może wynikać m.in. z potrzeb, zainteresowań, wartości, nastroju czy gotowości percepcyjnej (Francuz, 2000; Bruner, 1978). Do innych cech uwagi zalicza się również: skupienie, czyli stopień w jakim człowiek skupia się na wybranych bodźcach. Kolejną cechą jest podzielność, co oznacza, że możemy wykonywać co najmniej dwie czynności na raz przy zachowaniu skupienia uwagi. Inną cechą jest przerzutność, czyli możliwość przenoszenia uwagi z jednego przedmiotu na drugi, przechodzenia z jednej czynności do innej. Uwaga ma również pojemność, definiowaną jako liczba elementów, które można spostrzec w krótkim czasie dyspozycji. Uwaga jest wzbudzana poprzez aktywacje systemu poznawczego do stanu czuwania, przejawia się zmianami behawioralnymi i elektrofizjologicznymi (Maruszewski, 1996; Francuz, 2000). Do funkcji uwagi zalicza się: selekcjonowanie bodźców, ukierunkowanie procesów poznawczych i określanie ilości wykorzystanych zasobów poznawczych, które są poświęcane na realizację zadań (Maruszewski, 1996).

W literaturze odnajdujemy badania nad relacjami, jakie zachodzą pomiędzy uwagą i świadomością a przestępczością. I tak Paul E. Engelhardt i in. (2019) analizowali relacje, jakie zachodzą pomiędzy zaburzeniami uwagi (ADHD) a stylem myślenia przestępczego. Z badań wynika, że myślenie przestępcze pojawiało się u osób z deficytami w zakresie uwagi. Inne badania (Young i in. 2011) wykazały relacje pomiędzy determinantami przestępczości tj. nadpobudliwością a deficytami uwagi i nadużywaniem substancji psychoaktywnych. Ray Paternoster i Greg Pogarsky (2009) odkryli, że osoby z wyższym poziomem refleksyjności rzadziej angażowały się w zachowania przestępcze, niż osoby z mniejszym poziomem refleksyjności.

Według wiedzy z zakresu psychologii poznawczej, ekonomii behawioralnej, psychologii behawioralnej, ludzie mogą nauczyć się podejmować lepsze decyzje, dzięki bazowaniu na informacjach zwrotnych i refleksjach. Karen R. Gouze (1987) prowadził wśród młodych agresywnych osób badania nad uwagą i rozwiązywaniem problemów społecznych. Według badacza uwaga związana jest z treścią i ilością informacji, które dzieci nabyły w ciągu życia. Chłopcy, przejawiający agresywne zachowania, mają inną wiedzę na temat konfliktów i sposobów ich

rozwiązywania niż koledzy nieagresywni. Agresywni chłopcy, będący w wieku przedszkolnym, bardziej koncentrowali się na zachowaniach agresywnych niż nieagresywnych, które pojawiały się w interakcjach społecznych. Co więcej, agresywni chłopcy postrzegają świat w wieku przedszkolnym jako wrogi.

Percepcja jako kolejny proces poznawczy jest definiowana jako „proces aktywnej interpretacji danych zmysłowych z wykorzystaniem wskazówek kontekstualnych, nastawienia i wcześniej nabytej wiedzy. W wyniku percepcji dochodzi do rozpoznania obiektu, np. przedmiotu” (Nęcka, 2013, s. 278). Kenneth A. Dodge i Angela Tomlin (1983) stwierdzili, że agresywni chłopcy mają deficyty poznawcze na poziomie postrzegania. Podobnie Jina Yoon i in. (1999, za: Liu, 2017) uznali, że deficyty poznawcze mają znaczenie w zwiększaniu się agresywnych zachowań – szczególnie u ludzi młodych.

Pamięć, będąca następnym procesem poznawczym, jest rozumiana jako zdolność do przechowywania różnych informacji i ich późniejszego wykorzystania. To zespół procesów poznawczych, które są zaangażowane w nabywanie, przechowywanie i odtwarzanie informacji (Nęcka i in., 2013). Pamięć i jej zaburzenia, a w szczególności amnezja, była badana u osób, które popełniły przestępstwa z użyciem przemocy. Według badań (Pyszora i in., 2003; Bourget, Whitehurst, 2007) amnezja często pojawiała się u osób które łamały prawo przeciwko zdrowiu i życiu, bądź łamały przepisy drogowe. Seena Fazel i in. (2009) wskazują, że schizofrenia, będąca w ścisłym związku z zaburzeniami pamięci, może stać się czynnikiem ryzyka zachowań przestępczych.

Kontrola poznawcza związana z systemem poznawczym człowieka, jest rozumiana jako „zdolność systemu poznawczego do nadzorowania i regulowania własnych procesów poznawczych, a także do planowanego sterowania ich przebiegiem” (Nęcka i in., 2013, s. 230). Dzięki samokontroli człowiek jest w stanie zmieniać swoje zachowania. Kontrola poznawcza przyjmuje postać: sterowania, monitorowania i regulacji (Chuderski, 2010). Erin J. Shumlich i in. (2018) analizowali zaburzenia funkcji wykonawczych w grupach osób łamiących prawo i doszli do wniosku, że osoby te mają duże deficyty w zakresie kontroli poznawczej, co przyczynia się do ich zachowań przestępczych. Tania Seruca i Carlos F. Silva (2016) podjęli się badań nad funkcjami wykonawczymi w grupie więźniów. Badacze uznali, że przestępcy, w porównaniu do grupy nie przestępczej, uzyskiwali gorsze wyniki w elastyczności umysłowej i gorsze wyniki w obszarze planowania działania. Złodzieje mieli gorsze wyniki w zakresie elastyczności umysłowej, zaś agresywni skazani wykazywali gorsze wyniki w zakresie planowania.

Psychologia poznawcza umożliwia dokonywanie szerokiej analizy podejmowania przez człowieka ludzkich działań, w tym również zaburzeń procesów poznawczych, które mogą przyczynić się do zachowań przestępczych. Robert Opora (2019) wskazuje, że zniekształcenia poznawcze pojawiają się u jednostek, które chcą uchronić się przed utratą pozytywnego obrazu swojej osoby. Co więcej pojawiają się w sytuacji, gdy jednostka ma deficyty w zakresie kontroli zachowań antyspołecznych. Zniekształcenia poznawcze pojawiają się, gdy dochodzi do błędnego przetwarzania informacji społecznych (Dodge, 1993). Niejednokrotnie pojawiające się różne problemy, w tym problemy związane z przestępczością, mają swoje

źródło w błędnym myśleniu, w źle wyciągniętych wnioskach oraz w trudnościach z rozróżnieniem tego, co jest rzeczywistością a co fantazją (Corey, 2001). Paul Stallard (2006) za źródło zaburzeń w zachowaniu dzieci uznaje zniekształcenia poznawcze i inne deficyty poznawcze. To zniekształcenia poznawcze mogą sprzyjać adaptacji, ale również generować różne problemy (Mudrecka, 2018). Aaron T. Beck i in. (2005) uważają, że zniekształcenia poznawcze są kreowane na bazie własnych myśli o sobie samym, o przyszłości i świecie, który nas otacza.

Wśród osób łamiących prawo wyróżnia się m.in. takie zniekształcenia poznawcze jak: umniejszanie (jednostka bagatelizuje znaczenie swoich nieaprobowanych społecznie zachowań, przedstawiając je jako nieszkodliwe, wręcz uzasadnione); egocentryzm (dopasowanie sytuacji do swoich potrzeb, oczekiwań, nie zwracając uwagi na potrzeby innych osób); obwinianie innych (przypisywanie innym osobom winy za swoje destrukcyjne działania); zakładanie najgorszego (przypisywanie innym osobom wrogich intencji, tendencja do przewidywania najgorszych scenariuszy w określonej sytuacji) (Mudrecka, 2018; Goldstein i in., 2004; Gibbs, Potter, 1995).

Profesor Irena Mudrecka pisze o tym, że: „nieprawidłowo ukształtowane procesy poznawcze utrudniają efektywne przystosowanie się do otaczającej, stale zmieniającej się rzeczywistości i dostrzeganie tkwiących w niej możliwości oraz twórcze ich wykorzystanie. Uniemożliwiają one dokonywanie elastycznych zmian, jako reakcji na zmieniające się wymagania zewnętrzne” (2018, s. 75).

Procesy poznawcze są istotne w procesie podejmowania każdej codziennej decyzji, w tym decyzji przestępczej. Dlatego ważne jest badanie tych procesów pod kątem ich przydatności do oddziaływań profilaktycznych i korekcyjnych.

METODOLOGIA

Niniejszy artykuł przedstawia fragment badań własnych, dotyczących percepcji procesu decyzyjnego oraz jego uwarunkowań przez przestępców, którzy złamali prawo przeciwko mieniu, prawo gospodarcze oraz prawo przeciwko zdrowiu i życiu. Były to osoby pierwszy raz skazane i recydywiści penitencjarni². Przedstawione w artykule wyniki badań odnoszą się tylko do przestępców przeciwko mieniu i ich narracyjnej perspektywy. Poniżej zaprezentowano odpowiedź na pytanie: jak przebiega proces podejmowania decyzji przestępczej w grupie przestępców przeciwko mieniu, w tym recydywistów penitencjarnych, i osób pierwszy raz skazanych.

Materiał badawczy został zebrany w polskich zakładach karnych (Kraków – Nowa Huta, Kraków – Podgórze, Tarnów – Mościce, Tarnów, Trzebinia, Nowy Wiśnicz). Analiza jakościowa została wykonana na 45 wywiadach, które to zawierały ważne dane z punktu widzenia problematyki badawczej. Dobór próby badawczej był celowy, a za kryterium doboru próby przyjęto rodzaj popełnionego czynu i przeszłość kryminalną.

W badaniach stosowano metodologię jakościową, metodę wywiadu pogłębionego z elementami wywiadu narracyjnego. Zastosowane badania narracyjne dały

2 Wyniki badań z pracy doktorskiej pt. *Charakterystyka i uwarunkowania procesu podejmowania decyzji przestępczej. Znaczenie dla oddziaływań resocjalizacyjnych.*

możliwość wglądu w postrzeganie przez badanych rzeczywistości kryminalnej oraz podejmowanych przez siebie decyzji.

Materiał badawczy został nagrany i poddany analizie w programie MaxQuda 11, dzięki któremu sprawdzono rzetelność kodowania (częstotliwość kodu w dokumentach: 90%; istnienie kodu w dokumentach: 96%; zgodność zakodowanych segmentów wypowiedzi: 79%).

Analizie poddano kody, wynikające z dostępnej literatury przedmiotu oraz inne nowe, które pojawiały się w czasie badania.

WYNIKI

Poniższe wyniki badań własnych prezentują narracyjną perspektywę sprawców przestępstw przeciwko mieniu. Przedstawiono kwestie związane z przygotowaniem działania, zbiorem opcji działania, przebiegiem przestępstwa, czynnikami utrudniającymi/ułatwiającymi działanie oraz oceną decyzji przestępczej.

W analizowanych wywiadach wzięli udział pierwszy raz odbywający karę pozbawienia wolności, którzy popełnili przestępstwa kradzieży (n=9) oraz kradzieży z włamaniem (n=5). Wśród recydywistów penitencjarnych były osoby, które dopuściły się przestępstwa kradzieży (n=9), kradzieży z włamaniem (n=12) oraz rozboju (n=10).

W przypadku przestępstwa kradzieży i kradzieży z włamaniem, w niektórych omawianych problemach, wypowiedzi badanych nie różniły się znacząco między sobą, dlatego w prezentacji wyników nie zastosowano podziału grupy ze względu na przeszłość kryminalną.

Wyniki: Przygotowanie działania

„No wie Pani, logika, nawet ktoś kto się nigdy tym nie zajmował w życiu, jest taka, że wiadomo, że nikt się nie włamuje do pustego pomieszczenia. Zawsze się próbuje wybrać miejsce takie, gdzie zasadniczo będzie coś zabrać” (lp. 3). Badani w swoich narracjach na temat przestępczości odnosili się do tego jak przygotowywali swoje działania, opisując różne czynniki, które brali pod uwagę. Dodatkowo opowiadali o: swoich przygotowaniach drogi ucieczki; wyborze czasu i miejsca działania; przygotowaniu terenu przestępstwa.

Kradzież/ kradzież z włamaniem. Pierwszy raz odbywający karę pozbawienia wolności

Badani w swoich wypowiedziach zwracali uwagę na podejmowane działania, zmierzające do przygotowania terenu, gdzie miało dojść do przestępstwa. W przygotowaniu się ważne było poznanie zabezpieczeń, gdyż sukces działania uzależniony był od ich stanu wiedzy na ten temat. Sprawcy wcześniej obserwowali i analizowali teren pod kątem znajdujących się tam kamer (ważny był zasięg kamer) i innych zabezpieczeń (np. czas i sposób reakcji ochrony na zagrożenie) („Wchodziłem sobie na sklep, dawałem się raz złapać, sobie oglądałem kamery (...). To bardzo dużo planowałem, żeby nie było z tego przypadku, konsekwencji, sprawdzałem teren, obserwowałem, dowiadywałem się (...)” (lp. 88)). Ważne było

poznanie terenu, aby przygotować narzędzia potrzebne do popełnienia przestępstwa i oszacować wartość łupu („No raczej tak [Badacz: obserwowało się wcześniej teren] żeby zobaczyć, czy jest coś no, a później iść ten jeszcze raz po sprzęt, jak jest było coś potrzebne na przykład kilof czy coś do kopania” (lp. 58); „No trzeba iść zobaczyć, czy coś jest, bo jak by nie było nic to wracałem do domu po prostu” (lp. 58).

Istotne również było poznanie zwyczajów ofiar. Taka wiedza pomagała im zmniejszyć ryzyko i wybrać odpowiednią porę działania. Analizowane były zwyczaje ludzi, ich sposób myślenia i działania w danych sytuacjach. Aby pogłębić swoją wiedzę badani wchodzili czasami przed przestępstwem w interakcje z przyszłymi ofiarami („Przed wszystkim rozmowa z pracownikami, jacy oni są, trzeba ich wyczuć po prostu, czy są bardzo inteligentnymi.” (lp. 66)).

Czas przygotowania różnił się i był uzależniony od tego, jak duże przygotowania należało podjąć przed przestępstwem.

Dla badanych wybór czasu działania i zaplanowanie momentu rozpoczęcia przestępstwa był istotny. Przystępstwo należało popełnić: w sytuacji, kiedy ochroniarz idzie na przerwę („No, a potem kradłem, wyczułem momenty, w których ochroniarz musi wychodzić, gdzie ma magazyn poza sklepem, na przykład, kiedy śmiecie wyrzuca, wtedy sobie wchodziłem, kasjerka mnie nie może złapać tylko ochroniarz, wychodziłem” (lp. 88)); gdy nie ma właścicieli („Okolo 21, 22 weszliśmy do domu [Badacz: gdy nie było ofiar]” (lp. 86); „Wychyłem moment, kiedy ich nie ma w domu” (lp. 69)); gdy czujność ofiar jest ograniczona („Najlepiej, kiedy jest największy ruch, w święta (...). Właśnie wtedy, kiedy jest pora obiadowa, wszyscy są już, znaczy myślą o tym, żeby coś zjeść, wtedy oderwani są od tego czy ktoś ci, nie są po prostu tak wnikliwi” (lp. 66)).

Badani kradli rzeczy, na które w danym czasie było zapotrzebowanie i zbyt („Miałem określony towar, który kradłem, określonych kupców” (lp. 88)).

Do kradzieży według badanych należy się przygotować, gdyż tylko takie podejście gwarantuje powodzenie działania. Należy przygotować pewne rzeczy takie jak sprzęt do pokonywania zabezpieczeń czy ubrania, aby nie wzbudzać podejrzania.

Badani przed przestępstwem uwzględniali działania, czynniki, które zmniejszały w ich mniemaniu ryzyko związane z przestępstwem. Były to czynniki takie jak: przygotowanie sposobu ucieczki („Planowaliśmy normalnie biorąc pod uwagę, że to jest dom tak jak by na skraju lasu tak, że po prostu od razu wyszliśmy do lasu, nie było tam z tym jakiegoś tam powiedzmy większego problemu nie” (lp. 86)); ustalenie jednej wersji zdarzeń w sytuacji wpadki („No po prostu wiedzieliśmy, to już dogadaliśmy się po sprawie, jak wyszła na jaw, to było szybkie zebranie naszej grupy takiej małej, no bo wiedzieliśmy, ile komu zarzucają ...” (lp. 78)); znajomość terenu („Brak osób, yyy bezpieczeństwo czy kamery są czy nie ma kamer, jak ktoś często wchodzi do takiego pomieszczenia, no i tak sobie wszystko to tak” (lp. 72); „Na pewno [Badacz: patrzyło się] na jakieś kamery, na psa, które się dostać do pomieszczenia, czy tam domu akurat” (lp. 86)); świadomość konsekwencji – żeby nie ukraść za dużo („Przed wszystkim jakie będę ponosił konsekwencje [Badacz: to było dla mnie ważne]” (lp. 66); „Kradłem do określonej sumy” (lp. 88)).

Kradzież/ kradzież z włamaniem. Recydywiści penitencjarni

Recydywiści penitencjarni zwracali uwagę na konieczność przygotowania terenu, na którym chcieli dokonać przestępstwa. Ważne dla nich było: poznanie zabezpieczeń („Trzeba było jechać wcześniej, żeby zobaczyć, jaka jest kłódka, żeby kupić bardzo podobną na przykład, nie” (lp. 53); „No nie, wiedzieliśmy, że nie ma kamer” (lp. 49); poznanie zwyczajów ofiar („To tam obserwował ktoś (...). To te zwyczaje tych tamtych ludzi” (lp. 8)).

Termin, kiedy działali recydywiści, był dokładnie przez nich określony i głównie uzależniony od działań podejmowanych przez ofiary. Były to działania: w dzień („Rano, w ciągu dnia. Ludzie do pracy chodzą, do szkoły” (lp. 52)); w nocy („W nocy. Ludzie spali w domu. Spali ludzie w domu” (lp. 17)); w sytuacji, gdy była szansa na bardzo duży zysk („To rano było o 10.00 (...). No bo jest, popołudniu wypłacane są pieniądze już” (lp. 46)).

Wybór obiektu przestępstwa w dużej mierze zależał od opłacalności. Złodzieje kradną to, co daje im największy zysk. Sprawa zysku dominowała i przewijała się przez cały wywiad. Recydywiści kradli tam, gdzie się to im opłacało. Dzięki wcześniejszej obserwacji, badani mogli wstępnie oszacować zysk i swoje szanse na sukces. Osadzeni po wyglądzie zarówno budynków, jak i ludzi, kalkulowali opłacalność przestępstwa („Znaczy nie kradliśmy powiedzmy tam powiedzmy Kowalskiego statystycznego” (lp. 50); „Znaczy to już było tak, że jak jechaliśmy po konkretną rzecz to już był na to kupiec” (lp. 53)).

Według respondentów należało się przygotować materialnie: sprzęt do pokonywania zabezpieczeń („Śrubokręt, czy coś takiego co było potrzebne do tego” (lp. 37); zebranie „zamówienia” na towar („Patrzyłem tak co będzie na sklepie. Co będzie w następnym tygodniu. Czy tam znajomi mi przez Internet sprawdzali, jaka będzie następna gazetka, co by chcieli np. zamówienie robili (...). Potem to już takie dostawałem zamówienia” (lp. 38); przygotowanie ubrania by nie być rozpoznany, czy nie wzbudzać podejrzania („Kamery, ubranie, wygląd [Badacz: na to się zwraca uwagę]. Ja na przykład jak noszę okulary to zdejmowałem okulary, nie. Zakładałem kaptur na głowę” (lp. 53)).

Kluczowe dla uniknięcia negatywnych konsekwencji działania było dokładne zaplanowanie sposobu ucieczki z miejsca wydarzenia („No wiadomo, że jakąś tam trasę zarówno dojazdu jak i odjazdu się ustalało. Znaczy przynajmniej trzeba było znać, trzeba było mieć zakodowane, że tędy pojedziemy” (lp. 50)). Ważne jest również, pozbycie się łupu („Zawsze, zawsze był wynajmowany taki garaż, był kierowca, to wszystko było. Mieliliśmy pasera no to było dostarczone na drugi dzień, czy w ten sam dzień nawet na telefon, z paserem się umawiało” (lp. 16)) i zacieranie za sobą śladów („No to przede wszystkim odciski palców, rękawiczki. Nie palić, nie wrzucać jakiś niedopałków gdzieś w okolicy. Nie pluć (...). Nie napluć, krwi gdzieś nie przeciąć się. Żeby DNA nie zostawić” (lp. 35)).

Rozbój. Recydywiści penitencjarni

Działania przygotowawcze miały miejsce w sytuacji przestępstwa zaplanowanego. Wybór terenu był bardzo ważny i to od niego uzależnione było powodzenie rozboju. Kwestią istotną było także rozmieszczenie kamer, czy obszary, w których

przejeżdżał policyjny patrol. Dobrym miejscem na rozbój była przestrzeń z małą liczbą świadków („Średnie miasta, nie wolno było w dużych, nie w dużych, bo to za dużo policji, za dużo wszystkiego, za dużo czasu się traci, nie znamy miasta, a duże miasto trzeba znać” (lp. 1)).

Planując drogę ucieczki badani zwracali uwagę na łatwy odjazd z miejsca przestępstwa, co było uwzględniane w planie działania („Widomo, że trzeba było znaleźć jakieś drogi ewakuacyjne dodatkowo, jakby coś poszło nie tak, jak by trzeba było po prostu się zwijać prawda? (...)” (lp. 19)). Ważnym było także ustalenie czasu działania, który był związany z trybem życia ludzi („Było, bo to zazwyczaj wieczorami, było” (lp. 19)).

Ofiarami przestępstwa były osoby: przypadkowe („Przypadkowa osoba. Gościu wychodził z klatki, ja to pamiętam jak dziś” (lp. 36)); które wydawały się że, mają coś wartościowego („Wchodził gościu z saszetką metalową pieniędzy i mu przynosił, bo tam wcześniej ktoś kupił, sprzedawał dużo złomu i mu przynosił pieniądze w saszetce. Akurat niechcący przechodziliśmy koło tego, mówię no dobra bierzemy gnaty i bierzemy tą saszetkę z pieniędzmi” (lp. 1)); naiwne, bojaźliwe („Taki trochę, oni już w pewnym momencie jak mnie widzieli to oni już wiedzieli, że muszą wyjąć portfel. Ale to oni są, dla mnie są debile, bo zawsze cały czas mieli w jednym tym mieli pieniądze, ja ich nie przeszukiwałem” (lp. 48)).

Badani przygotowywali się także materialnie do rozboju („Kominiarki tak, broń” (lp. 6); „Ja to byłem przygotowany na każdą okoliczność. Proszę mi uwierzyć. Ja to byłem przygotowany, tak jak narzędzia niektóre, miałem też przygotowane kamery, miałem też dwa psy niebezpieczne, haskiego jednego miałem, dobermana (...). Miałem też gaz, sprzęt, paralizator” (lp. 2)).

Według osadzonych mogli oni uniknąć negatywnych skutków działania dzięki odpowiedniemu zabezpieczeniu. Co trzeba było zrobić: pozbyć się dowodów („I później po tym wszystko było ubrania, były palone, buty były palone, wszystko” (lp. 1)); przygotować alibi („Wyjeżdżaliśmy do innego miasta, żeby mieć alibi, momentalnie od razu” (lp. 1)); działać ze współnikami („Miałem kierowcę (...). To było tylko dla wizualnego pozoru (...), kwestia dwie osoby, zawsze to inaczej się rozmawia niż jedną osobą” (lp. 27)); usunąć kamery z miejsca przestępstwa („No przede wszystkim kamery do usunięcia były” (lp. 6)).

Wyniki: Zbiór opcji działania

Badani w swoich narracjach mówili o planach działania, jakie sporządzali przed popełnieniem przestępstwa. Plany te dotyczyły metod popełnienia przestępstwa oraz czynności, jakich należało podjąć w sytuacji niepowodzenia. Pierwsze plany były czasem modyfikowane w trakcie działania lub po pierwszym przestępstwie, aby udoskonalić swoje przyszłe działania.

Kradzież/ kradzież z włamaniem. Pierwszy raz odbywający karę pozbawienia wolności. Recydywiści penitencjarni

Szczegółowy plan działania był dla badanych sposobem na uniknięcie potencjalnych negatywnych konsekwencji. To od dokładności planu zależał sukces całego przedsięwzięcia. Plan działania zawierał dane dotyczące czynników ryzyka,

konkretnych zaplanowanych czynności, które trzeba było podjąć przed, w trakcie oraz po przestępstwie. Plany oparte były na własnych doświadczeniach oraz doświadczeniach innych przestępców („Ja (...) to bardzo dużo planowałem, żeby nie było z tego przypadku, konsekwencji, sprawdzałem teren, obserwowałem, dowiadywałem się (...). I dyscyplina, krótki czas, określone zadanie” (lp. 88); „To nie jest coś co przychodzi od tak, to znaczy od tak to może przyjść pomysł, ale żeby zrealizować trzeba zaplanować. (...) No miałem plan w zależności od danej sytuacji, każda sytuacja jest inna...” (lp. 66)).

Respondenci mieli także plan w sytuacji niepowodzenia, lecz zakładali, że raczej nie będą go potrzebowali, bo wszystko się uda. Wśród potencjalnych opcji działania w sytuacji niepowodzenia pojawiły się: przyjęcie kary, przyznanie się do winy; nieprzyznanie się do winy, gdy nie ma ewidentnych dowodów przeciwko badanemu; ucieczka z miejsca przestępstwa, gdy okoliczności zdarzenia na to pozwalają. Badani nie mieli planu działania w sytuacji, gdy dokonano przestępstwa, bo pojawiła się nagła okazja do jego popełnienia.

Rozbój. Recydywiści penitencjarni

Niektórzy badani posiadali plan działania i starali się go wdrażać. Plan ten zwykle dotyczył metod zdobycia korzyści finansowych. Ewentualną możliwą opcją było użycie przemocy wobec ofiary. Badani w narracjach nie dokonywali dokładnego opisu planu przebiegu zdarzenia („No plan był taki, żeby iść, jakby nie chciał dać pieniądze, to go pobić i mu wziąć te pieniądze” (lp. 21)).

W sytuacji niepowodzenia osadzeni przed przestępstwem byli świadomi tego, że będą zmuszeni do ucieczki z miejsca przestępstwa lub obrony z zastosowaniem przemocy („Trzeba było pruć. Ja, ja mówiłem jak mnie będą łąpać ja będę pruć z pistoletu. Od razu ja się nie dam złapać żywcem. To było moje tak, ale mieliśmy takie szczęście nigdy nie było nieudanego skoku nigdy...” (lp. 1)).

Byli też tacy badani, którzy nie posiadali planu działania, w sytuacji gdy dokonali przestępstwa pod wpływem chwili i silnych emocji („Ale ja nigdy nie planowałem takich rzeczy, że cokolwiek...” (lp. 48); „Człowiek pod wpływem alkoholu, w ogóle inaczej reaguje” (lp.33); „Nic nie było tak planowane” (lp. 6)).

Wszelkie zmiany pierwotnego planu działania odnosiły się do sposobu popełnienia przestępstwa i były dokonywane na bazie zdobytego doświadczenia, bądź zmiany okoliczności popełnionego czynu.

Wyniki: Przebieg

Z narracji badanych wyłonił się model decyzyjny, na który składają się takie elementy jak: inicjacja, czynności centralne, wydarzenia nieprzewidziane, zakończenie działania, działania zmierzające do uniknięcia negatywnych skutków oraz czynności po oddaleniu się z miejsca przestępstwa.

Kradzież/kradzież z włamaniem. Pierwszy raz odbywający karę pozbawienia wolności. Recydywiści penitencjarni

Przebieg kradzieży i kradzieży z włamaniem sprowadzał się do kilku etapów. W pierwszej fazie „inicjacji” na trzy sposoby, pojawiały się pomysły jak złamać

prawo. Były to pomysły, które pojawiały się jako indywidualny zamysł lub na grupowych spotkaniach. Co więcej, kradzieży według badanych należało dokonać, gdy pojawiała się ku temu okazja (okazja czyni złodzieja). Rozpoczęcie działania polegało na pokonaniu różnych zabezpieczeń. Badani opisywali nie tylko wykonywane czynności, pory dnia, ale również emocje jakie im towarzyszyły na początku działania. Respondenci wspominali: „No to było z samego rana, szedłem do pracy” (lp. 74); „Myślę, że to adrenalina i to wszystko tak się pomieszało ze sobą, razem z narkotykami. Prawda?” (lp. 42).

W drugiej fazie „czynności centralnych” uwaga przestępców skupiała się wokół rzeczy, które mogą zdobyć w sposób nielegalny. Co więcej, od początku w swoich myślach szacowali potencjalny zysk. „Na pierwsze to jest popatrzenie na rzeczy, se myślę łał fajnie dużo rzeczy jest, mniej więcej, kurtkę wycenię co będzie kosztowało, gdzieś tam w głowie, kto to może kupić prawda, kiedy” (lp. 49).

Czas trwania tego etapu był różny i mieścił się w przedziale od kilku minut do kilkunastu godzin. Uzależnione to było od wielkości i ilości łupu. Sporo czasu poświęcali jednak na działania zapobiegawcze i dokładnie zwracali uwagę na czynniki ryzyka. Przebieg zdarzeń w przypadku kradzieży sklepowej w większości przypadków był opisywany jako zwyczajna czynność. Rzeczy, które leżały na sklepowych półkach uznawali za własne, które trzeba tylko ze sobą zabrać. Należało tylko w trakcie uważać na to, aby nie zwrócić na siebie uwagi i obserwować otoczenie. Osadzeni wspominali: „Wszedłem, zabrałem (...) Odruchowo no, popatrzyłem o jest telewizor, no to ściągnąłem i zabrałem” (lp. 92); „Wszedłem i wyszedłem normalnie” (lp. 85); „Tylko się patrzy na cenę, rozmiar i czy, czy warto” (lp. 66). W przypadku kradzieży z włamaniem w narracjach odnajdujemy opis pokonywania zabezpieczeń, poszukiwania wartościowych rzeczy, sposobu pakowania łupu i opuszczania miejsca przestępstwa. Złodzieje mówili: „Przeciąć kłódkę, otworzyć drzwi, wyjąć pieniądze, założyć kłódkę.” (lp. 53).

No i po prostu bierzemy biżuterię, zazwyczaj biżuterię (...). No czasem w płaszczach można znaleźć zwitek banknotów, czasem w skarpetach, czasem w cukrze raz miałem. Od razu do kuchni, cukier wysypuje, wszystko, pieprze no, a jak nie ma za dużo idę jeszcze sobie do łazienki zobaczyć sobie na perfumy, jak nie ma fajnych to wszystko zrzucam z półki (lp. 35). W przypadku kieszonkowców w ich narracjach sporo miejsca zajmuje opis zachowania się ofiary. Badani wspominali o poszukiwaniu okazji do działania i wykorzystywaniu nieostrożności swojej ofiary. Co więcej w trakcie działania należało zachować duży spokój, by nie wzbudzać podejrzeń. Kieszonkowcy mówili: „Po prostu (...), wystawał mu portfel po prostu duża saszetka z kieszeni (...). No i wykorzystałem moment, że wszedł między ludzi no i wzięłem mu ten portfel, nie? (lp. 23).

Na trzecim etapie „wydarzenia nieprzewidziane” pojawiały się sytuacje, które przeważnie wywoływały u badanych zaskoczenie. Należały do nich: niespodziewane pojawienie się ochroniarza; pojawienie się świadka/ potencjalnego świadka; niespodziewane zachowanie się współnika; bardzo dobre zabezpieczenie; niespodziewane zachowanie się ofiary.

W fazie „zakończenie działania” odnajdujemy opisy zakończenia aktywności przestępczej, które były różne w zależności od rodzaju przestępstwa.

Na samym końcu procesu decyzyjnego znajdowały się „działania zmierzające

do uniknięcia negatywnych konsekwencji”. W przypadku kradzieży badani zaliczyli do nich: kradzież do danej kwoty, aby w sytuacji niepowodzenia nie otrzymać dużej kary; „dogadanie się z ochroną”; zmiana miejsca zamieszkania; unikanie złego towarzystwa; pokonywanie zabezpieczeń. W przypadku kradzieży z włamaniem, były to takie czynności jak: przygotowanie odpowiedniego ubioru (zmiana wyglądu); bycie uważnym przed, w trakcie i po kradzieży; posiadanie przygotowanej drogi ucieczki; szybkie pozbycie się łupów; analiza popełnionego przestępstwa; zrobienie rozeznania po popełnieniu przestępstwa na temat podejrzeń; zmiana miejsca zamieszkania.

Badani wskazywali również na czynności, jakie podejmowali po oddaleniu się z miejsca przestępstwa takie jak: przyznanie się do winy; pozbycie się łupu i dzielenie się zdobytymi pieniędzmi; rozmowa z współnikami o przestępstwie; powrót do codziennego życia; rozmowa z ofiarą, aby przerzucić odpowiedzialność za przestępstwo na inną osobę.

Rozbój. Recydywiści penitencjarni

Badani w fazie „inicjacji” przestępstwa opowiadali o wydarzeniach, sytuacjach, które wpłynęły na popełnienie przez nich przestępstwa. Mówiąc o inicjacji działania poruszali takie wątki jak: spotkanie towarzyskie (w trakcie spotkania pojawiły się czynniki, które wywoływały zachowanie agresywne lub oni sami wywołali konflikt); zaczepka (badani zaczepiali przypadkowe osoby, które przykuły ich uwagę); wydarzenie niezaplanowane, lecz brane pod uwagę (osadzeni przed przestępstwem nie przygotowywali się, liczyli się jednak z tym, że mogą ewentualnie popełnić przestępstwo); pojawienie się okazji (okazja zachęcała ich do przestępstwa).

W drugiej fazie „czynności centralnych” w narracjach pojawiały się opisy zachowań agresywnych i sposobów postępowania z ofiarą. Przemoc pojawiała się niezależnie od tego, czy ofiara stawiała opór czy nie. W opowieściach badanych na temat przebiegu przestępstwa pojawiały się opisy ofiar, które były zwykle postrzegane jako osoby bezradne, co budowało przewagę sprawcy nad ofiarą. Badani wspominali również o tym, w jaki sposób postępowali z ofiarą.

W kolejnej fazie „wydarzenia nieprzewidziane” pojawiły się opisy takich sytuacji jak: odważna reakcja świadków; ofiara stawiała opór; zła ocena ofiary (badany przegrywa walkę).

Rozbój zwykle kończył się z chwilą pobicia ofiary, po czym sprawcy opuszczali miejsce zdarzenia na dwa sposoby, tak jakby nic się nie wydarzyło lub uciekali.

Do działań zmierzających do uniknięcia negatywnych konsekwencji, badani zaliczyli w przypadku planowanego rozbój: zmianę własnego ubrania; unikanie miejsc, w których mogliby zostać rozpoznani; zmianę miejsca zamieszkania; zmianę telefonów lub samochodów, którymi się poruszali.

Wyniki: Co ułatwiło/utrudniło działanie

Badani, przedstawiając przebieg procesu decyzyjnego, wymieniali czynniki, które w ich przekonaniu mogły ułatwić działanie. W przypadku kradzieży i kradzieży z włamaniem (pierwszy raz odbywający karę pozbawienia wolności i re-

cydywiści penitencjarni) były to czynniki, do których zaliczyli: świadomość tego, że złamanie prawa jest łatwe, ofiary nie są dobrze zabezpieczone („Łatwo jest po prostu” (lp. 88)); „Proszę Pani, powinno się zabezpieczać domy dobrze, alarmami jakimiś, psa, żeby mieć ...” (lp. 52)); przebywanie w środowisku zdemoralizowanym

No wiadomo każdy ma swój rozum, no ale też zapewne jakiś stopień dał powód do tego, że na przykład tu siedzę, no na przykład, znaczy nie wiem czy bym na przykład spróbował tego, gdyby nikt mi tego nie zaproponował i gdybym się w takim towarzystwie nie obracał, tak? (...) Przez to było łatwiej. Przez to było łatwiej to zrobić (lp. 72);

świadomość niskiego poziomu ryzyka („Włamaliśmy się do domu ludzi, którzy mnie znali, a wiedzieliśmy, że są po prostu, że ich nie ma w tym domu” (lp.86)); pojawienie się okazji („Pomyślałem, że uda mi się. Bo akurat taka okazja była to” (lp. 85); „Po prostu okazja czyni złodzieja” (lp. 78)); świadomość, że wcześniej się udawało („Udawało się, tak (...). Taki fart miałem” (lp. 85)); chęć zysku, łatwego zysku („Tak, tak jakoś to po pieniądze szybszy, szybszy dopływ gotówki to nie trzeba, tak nie było problemów no” (lp. 5); „Chyba z chęci zysku, tylko” (lp.3)); pewność siebie, doświadczenie, rutyna („To bardziej pewność, taka siebie i strach, że tego nie będę mieć” (lp. 72); „Chyba doświadczenie. No bo wiedzieliśmy, jak to zrobić, żeby było szybko i sprawnie” (lp. 53)); alkohol i narkotyki („Alkohol” (lp. 44); „Myślę, że i narkotyki, i pewność siebie” (lp. 42); „Po prostu no alkohol, narkotyki” (lp. 15)).

W przypadku przestępstwa rozboju badani wskazywali na takie czynniki ułatwiające im działanie jak: przeszłość kryminalna („Przede wszystkim bardzo duże piętno zostawiła na mnie pierwsza odsiadka. Prawda? (...). Stałem się bardziej gruboskórny. (...) Bardziej impulsywny też” (lp. 36)); „Byłem zbyt pewny siebie, że mnie nie rozpozna, czy...” (lp. 9)); zachowanie współnika i przebywanie w środowisku zdemoralizowanym („No na pewno. Na pewno mieli wpływ [Badacz: zdemoralizowani koledzy], bo na pewno w jakiś sposób był wpływ otoczenia (...) (lp. 22)); alkohol („Alkohol. Byłem pod takim wpływem alkoholu, że po trzeźwemu bym się nigdy na to nie zdecydował” (lp. 33)); pojawienie się okazji („Po prostu dał się zaczepić to go zaczepiłem” (lp. 48)); unikanie wymiaru sprawiedliwości („Tak się nauczyłem i tak się nauczyłem. No nie wiem, ale tak to mówię był wyrok w zawieszeniu, wyrok w zawieszeniu, wyrok w zawieszeniu. Człowiekowi fajnie” (lp. 22)).

Wyniki: Ocena decyzji przestępczej

Badani, którzy popełnili przestępstwo kradzieży/ kradzieży z włamaniem, oceniali swoje decyzje przestępcze mówiąc: to się nie opłacało („Oceńłem, to się nie opłaca, nie” (lp. 82); „No nauczyłem się, żeby nie chodzić po sklepach. Bo wiem, jakie są konsekwencje z tego” (lp. 38)); to był szybki i łatwy zysk („No, ale wtedy to był taki sposób na to, żeby osiągnąć szybko jakieś tam większe pieniądze” (lp. 50); „Łatwo jest po prostu” (lp. 88)); stało się i nie można już cofnąć czasu („Stało się, no (...). Stało się jak się stało. No trudno (...). Dla mnie to jest temat zamknięty, stało się. I, i już” (lp. 92)); to była moja praca i źródło dochodu („Ja się

ogólnie utrzymywałem z tego" (lp. 88); „Jako jakieś źródło dochodu dodatkowe, takie no także potraktował w tym czasie" (lp. 82)); nie było ofiary, nie myślałem o tym, że kogoś krzywdzę („To znaczy powiem tak. W moim przypadku to jeszcze tam odgrywało jakąś rolę to, że to nie jest osoba, która straci, tylko firma, która jest ubezpieczona i tak dalej" (lp. 50); „No powiem Pani szczerze, że nie myślałem w ogóle o tym. Że to jest złe" (lp. 38)); to było spontaniczne działanie, okazja, impuls („To był, to był, to był taki spontan (...). Po prostu to był taki z mojej strony przynajmniej impuls, poszliśmy i..." (lp. 86); „Dobra okazja jest" (lp. 85)).

Badani, którzy popełnili przestępstwo rozboju stwierdzili: to była głupota, nie przewidziałem skutków działania („To była typowa głupota. Nie myślałem w ogóle, że kurde będą z tego jakieś konsekwencje. Z tego, że, że no jak to powiedzieć. Zrobiła się wielka afera z niczego, prawda (...)” (lp. 36)); stało się i nie da się cofnąć czasu („Nie no było, stało się i tyle (...). Ja podchodzę do tej sytuacji tak, że może coś wcześniej narozrabiałem za co mnie nie skazali, a teraz skazali mnie za coś czego nie zrobiłem, tak więc to się równa" (lp. 48)); to była dla mnie normalność („Z biegiem czasu to jest normalne. To tak jak idzie człowiek do pracy do biura to my po prostu. Tak to wykonywaliśmy. Prawda?" (lp. 19)); imponowało mi to („Raczej mi to imponowało, no nie wiem. Mówię przede wszystkim, no brak pieniędzy no (śmiech)" (lp. 22)); nie miałem innego wyjścia („Swoją postawą i wizerunkiem to wzbudzałem u pokrzywdzonego strach, lęk i on mi oddawał pieniądze. No to co no. To miałem usiąść sobie i poprosić go, żeby mi dał pieniądze? (śmiech)" (lp. 22)); to nie było planowane, była okazja, którą należało wykorzystać („No to wychodziło spontanicznie. Samo od siebie no. No nie wiem no. Nie było... jak się okazja zdarzała" (lp. 22)).

WNIOSKI

Wyniki badań wskazują na brak jednolitego, wspólnego dla wszystkich przestępstw przeciwko mieniu, modelu podejmowania decyzji. W ramach poszczególnych kategorii przestępstw pojawiają się różnice. Jednak mimo tego można wyodrębnić wspólne elementy, które w poszczególnych kategoriach sprowadzają się do różnych działań. Opisy przedstawione przez badanych były różne, co do ilości podawanych szczegółów, dotyczących procesu decyzyjnego oraz jego okoliczności. Przygotowanie przestępstwa przeciwko mieniu wiąże się z: przygotowaniem terenu; wyborem czasu działania; wyborem obiektu przestępstwa; przygotowaniem materialnym; przygotowaniem sposobów na uniknięcie negatywnych konsekwencji.

W grupie złodziei bardzo ważnym było przygotowanie dokładnego planu działania, który miał im gwarantować powodzenie. Na pierwszy plan – szczególnie u złodziei – wysuwała się potrzeba zaplanowania drogi ucieczki. Posiadanie planu dawało sprawcom poczucie sprawowania kontroli i wymagało od nich podejmowania różnych czynności takich jak: obserwacja, przetwarzanie informacji czy samokontrola (Chuderski, 2010). Okazało się, że im sprawca miał większe doświadczenie, tym przewidywał większą ilość potencjalnych scenariuszy i przez to mógł lepiej przygotować się do działania. Wskazuje to na fakt, że zachowania

przestępcze ukształtowały się na skutek procesów uczenia się (Bandura, 1973). W przypadku przestępstwa rozboju plan działania pojawiał się sporadycznie, gdyż w większości przypadków badani nie przygotowywali się do przestępstwa.

Zdecydowana większość badanych uważała, że przestępstwo uda się, a prawdopodobieństwo jego powodzenia jest wysokie. Co więcej, wcześniejsze unikanie wymiaru sprawiedliwości utwierdzało badanych w przekonaniu co do słuszności swojego działania.

Badania wskazują na to, że przebieg procesu decyzyjnego w każdej grupie przestępstw można podzielić na sześć głównych etapów: przygotowanie działania, które nie zawsze się pojawia; zbiór opcji działania, który nie zawsze występuje; przebieg w tym inicjacja, czynności centralne, czynności nieprzewidziane, które nie zawsze występują, zakończenie działania, czynności po oddaleniu się z miejsca przestępstwa, czynności zmierzające do uniknięcia kary, które nie zawsze występują; wątpliwości; ocena swojej decyzji. Takie rozmieszczenie procesu decyzyjnego można podzielić na fazy przeddecyzyjne, fazy podjęcia i realizacji decyzji oraz fazę postdecyzyjną. Fazy te są podobne do tych, które funkcjonują w dostępnej literaturze (Strelau, Doliński, 2011; Tyszka, 1986). Skoro ta struktura nie odbiega od innych procesów decyzyjnych, można wysunąć wnioski, że należy ten proces analizować jak każdy inny, uwzględniając przy tym zarówno czynniki poznawcze, jak i emocjonalne czy społeczne. W 2017 roku badacz Weiwei Liu wskazywał na potrzebę identyfikacji elementów procesu decyzji przestępczej, które są podstawą zachowań przestępczych.

Badani przestępcy przeciwko mieniu, w swoich narracjach wspominali o czynnikach, które w ich uznaniu pomogły im złamać prawo. Zaliczali oni do nich: przebywanie w środowisku zdemoralizowanym i posiadanie współników; pewność siebie, rutyna i doświadczenie; wcześniejsze unikanie kar; łatwość wykonania; słabe zabezpieczenie ofiar; świadomość niskiego ryzyka; okazja i chęć łatwego zysku; alkohol. Czynniki takie mogą wskazywać na pojawiające się u sprawców przestępstw zniekształcenia poznawcze, które już uwidoczniły się na etapie przeddecyzyjnym (zob. Gibbs, Potter, 1995; Mudrecka, 2018). Alkohol, który wywołuje przyjemne odczucia mógł spowodować to, że działania przestępcze były dla ich sprawców atrakcyjne, co również ułatwiło im działanie (zob. Exum i in., 2017).

Na etapie postdecyzyjnym zwykle pojawiają się wątpliwości, co do swoich działań (zob. Tyszka, 2010). Miało to miejsce również w przypadku niniejszych badań. Pojawiające się wątpliwości dotyczyły tego, co się nie udało w przestępstwie i co należało zrobić inaczej, aby efekt działania był korzystniejszy.

Badani w narracjach dokonali oceny swojej decyzji, która to wskazywała na szereg przejawianych przez badanych zniekształceń poznawczych. W narracjach pojawiały się stwierdzenia, które świadczą o tym, iż przestępcy łamiący prawo przeciwko mieniu są zauroczeni swoim stylem życia (zob. Walters, 1990). W ocenie decyzji pojawiało się kwestionowanie szkody – szczególnie w przypadku kradzieży sklepowej. Ponadto pojawiały się wypowiedzi mówiące o tym, że przestępstwo wynikało z impulsu, działania spontanicznego czy reakcji na pojawiającą się okazję. Złodzieje bardzo często wspominali o tym, że przestępstwo było dla nich łatwym, szybkim zyskiem.

Warto prowadzić dalsze badania nad procesem decyzyjnym w przypadku przestępców – zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Takie badania powinny uwzględniać szereg uwarunkowań decyzyjnych, które pozwoliłyby uzyskać pełny obraz postrzegania przez sprawcę swoich decyzji przestępczych i tym samym przyczynić się do zminimalizowania poziomu recydywy.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs.
- [2] Beck, A. T., Freeman, A., Davis, D. D. (2005). *Terapia poznawcza zaburzeń osobowości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- [3] Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: an economic approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169-217.
- [4] Becker, G. (1990). *Ekonomiczna teoria ludzkich zachowań*. PWN.
- [5] Becker, G. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. University of Chicago Press.
- [6] Bolesta-Kukułka, K. (2000). *Decyzje menedżerskie w teorii i praktyce zarządzania*. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.
- [7] Bourget, D., Whitehurst, L. (2007). Amnesia and crime. *American Academy of Psychiatry and the Law*, 35, 469 – 480.
- [8] Bruner, J. S. (1978). *Poza dostarczone informacje. Studia z psychologii poznawania*. PWN.
- [9] Chuderski, A. (2010). Samokontrola: właściwości, funkcje, mechanizmy i ograniczenia. *Studia z kognitywistyki i Filozofii Umysłu*, 4, 27-51.
- [10] Corey, G. (2001). *Teoria i praktyka poradnictwa i psychoterapii* (tłum. K. Mazurek). Zysk i S-Ka.
- [11] Dodge, K. A. (1993). The future of research on the treatment conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5, 311-319.
- [12] Dodge, K. A., Tomlin, A. (1983). *The role of cue-utilization in attributional biases among aggressive children*. [Niepublikowany manuskrypt]. Indiana University.
- [13] Edwards, W. (1953). The theory of decision making. *Psychological Bulletin*, 51, 380-417.
- [14] Engelhardt, P. E., Nobes, G., Pischedda, S. (2019). The Relationship between Adult Symptoms of Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder and Criminogenic Cognitions. *Brain Sciences*, 9(6), 128.
- [15] Exum, M. L., Austin, L. A., Franklin, J. D. (2017). The Effect of Alcohol and Arousal on Criminal Decision Making. W: W. Bernasco, J. L. van Gelder, H. Elffers (red.), *The oxford handbook of offender decision making* (s. 181-208). Oxford University Press.
- [16] Fazel, S., Langström, N., Hjern, A., Grann, M., Lichtenstein, P. (2009). Schizophrenia, Substance Abuse, and Violent Crime, *JAMA*, 301(19), 2016-2023.
- [17] Francuz, P. (2000). Mechanizm uwagi: przegląd zagadnień w perspektywie psychologicznej i neurofizjologicznej. W: J. Brzeziński, S. Kowalik (red.). *O różnych sposobach uprawiania psychologii* (s. 44-70). Zysk i S-ka.
- [18] Gibbs, J. C., Potter, G. B. (1995). *A typology of criminogenic cognitive distortions*. The Ohio State University.
- [19] Goldstein, A. P., Glick, B., Gibbs, J. C. (2004). *ART – Program Zastępowania Agresji*. Amity.
- [20] Gouze, K. R. (1987). Attention and social problem solving as correlates of aggression in preschool males. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 15, 181–197.
- [21] Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect theory. An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263–291.
- [22] Katz, J. (1988). *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. Basic Books.
- [23] Klimczak, J. (2019). Charakterystyka czynu i sprawcy kradzieży na przykładzie postępowań sądowych. *Archiwum Kryminologii*, T. XLI, 1, 381-438.
- [24] Liu W. (2017). *Norc Working Paper Series. Crime and Decision Making: New Directions for Crime Prevention*. NORC at the University of Chicago.
- [25] Maruszewski, T. (1996). *Psychologia poznawcza*. Polskie Towarzystwo Semiotyczne.
- [26] Maruszewski, T. (2001). *Psychologia poznania. Sposoby rozumienia siebie i świata*. GWP.
- [27] Mudrecka, I. (2018). *Resocjalizacyjna przemiana. Warunki, mechanizmy, wspomaganie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

- [28] Neumann, von J., Morgenstern, O. (1944). *Theory of Games and Economic Behaviour*. Princeton University Press.
- [29] Nęcka, E., Szymuta, B., Orzechowski, J. (2013). *Psychologia poznawcza*. PWN.
- [30] Opora, R. (2019). *Terapia grupowa w resocjalizacji osób niedostosowanych społecznie*. PWN.
- [31] Paternoster, R., Pogarsky, G. (2009). Rational choice, agency and thoughtfully reflective decision making: The short and long-term consequences of making good choices. *Journal of Quantitative Criminology*, 25, 103-127.
- [32] Pyszora, N. M., Barker, A. F., Kopelman, M. D. (2003). Amnesia for criminal offences: a study of life sentence prisoners. *Forensic Psychiatry Psychol*, 14, 475-490.
- [33] Schneider, S. L., Chanteau, J. (red.) (2003). *Emerging perspectives on judgment and decision research*. Cambridge University Press.
- [34] Seruca, T., Silva, C. F. (2016). Executive Functioning in Criminal Behavior: Differentiating between Types of Crime and Exploring the Relation between Shifting, Inhibition, and Anger. *International Journal of Forensic Mental Health*, 16(3), 235-246.
- [35] Shumlich, E. J., Reid, G. J., Hancock, M., Hoaken, P. N. S. (2018). Executive Dysfunction in Criminal Populations: Comparing Forensic Psychiatric Patients and Correctional Offenders. *International Journal of Forensic mental Health*, 18(3), 243-259.
- [36] Stallard, P. (2006). *Czujesz tak jak myślisz. Praktyczne zastosowania terapii poznawczo-behavioralnej w pracy z dziećmi i młodzieżą*. Zysk i S-ka.
- [37] Strelau, J., Doliński, D. (2011). *Psychologia akademicka. Podręcznik*. Tom 1,2. GWP.
- [38] Tyszka T. (1986). *Analiza decyzyjna i psychologia decyzji*. PWN.
- [39] Tyszka, T. (2010). *Decyzje. Perspektywa psychologiczna i ekonomiczna*. Scholar.
- [40] Walters G. D. (1990). *The criminal lifestyle: Patterns of serious criminal conduct*. Sage Publications.
- [41] Yoon, J., Hughes, J., Gaur, A., Thomson, B. (1999). Social cognition in aggressive children: A metaanalytic review. *Cognitive and Behavioral Practice*, 6, 320-331.
- [42] Young, S., Wells, J., Goudionsson, G. H. (2011). Predictors of offending among prisoners: the role of attention-deficit hyperactivity disorder and substance use. *Journal of Psychopharmacology*, 25(11), 1524-1532.
- [43] Zawłocki, R. (2011). *Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*. System prawa karnego. T. 9. C. H. Beck.